

HÁBL, J. K pojetí „rezignace“ u Komenského, *Paideia*: 3–4/IV/2007. ISSN 1214-8725

K pojetí „rezignace“ u Komenského

Jan Hábl

Abstrakt:

Tato krátká studie si klade za cíl ukázat, že Komenského pojetí rezignace, které charakterizuje jeho ranné myslitelské období, má specificky pozitivní význam, který není v rozporu s jeho pozdějšími emendačními myšlenkami, ale naopak je zakládá.

Abstract:

The goal of this brief study is to show that Komenský's notion of resignation, which is characteristic for his early writings, has got a specifically positive meaning, which is not in contradiction with his emendation ideas of the later period, but in fact founds them.

1. Úvod

Od velkých komeniologických nálezů ze třicátých let 20. století,¹ které vrhly nové světlo na filosofickou stránku Komenského díla, člení se jeho myslitelský vývoj tradičně do tří hlavních období: 1) období encyklopedické a útěšné, 2) období pansofické a 3) období všenápravné. Cílem tohoto článku je zaměřit se na Komenského přechod z prvního období útěšného, jehož vrchol bývá charakterizován pojmem *rezignace*, k období druhému (resp. třetímu), které je naopak známé jeho tolik plodnou didaktickou a všenápravnou činností. V čem spočíval tento posun? Co jej způsobilo?

Bezesporu tu byly vnější filosofické a teologické podněty zprostředkované četbou autorů jako Johanna V. Andreaeho, Tomaso Campanelly, Mikuláše Kusánského, Bacona Verulamského a dalších, kteří pomohli Komenskému vykročit směrem aktivní nápravy.² Je tu však i vnitřní logika Komenského myslitelského vývoje. Ukazuje se totiž, že při bližším ohledání Komenského pojetí *rezignace*, se tento pojem vyznačuje specifickým obsahem, který není v rozporu s jeho následným didakticko-emendačním úsilím. Ba naopak z něj smysluplně vyplývá a spolu s ostatními filosofickými zdroji spoluutváří jeho základ.

2. Od nahlížení *Theatra* ke kritice *Labyrintu*

Když se Komenský vrátil jako dvaadvacetiletý mladík ze studií, nesl si sebou již rozpracovanou koncepci velkolepě pojatých encyklopedických prací,³ jejichž úkolem bylo naučit člověka, a to především českého člověka, moudrosti, tj. vědomí lidské odkázanosti a závislosti na moc a prozřetelnost Boží. Svět je *theatrum*, skvělé divadlo Božího světa, stačí se dívat a žasnout, skutečnost sama hovoří skrze svou velkolepost, konzistenci a krásu o božském rozvrhu a moudrém řízení. Člověk má vstoupit jako herec-účastník na jeviště divadla světa, má se tohoto autorem-Stvořitelem napsaného dramatu účastnit a má svou roli hrát dobře a moudře. Jan Patočka popisuje toto pojetí lidského dramatu pojmem „obširná antropologie“ s vysvětlením, že smyslem Komenského encyklopedických projektů bylo ukázat, že lidská moudrost spočívá „v rezignaci do vůle Boží, ukázat tedy naprostou závislost člověka v jeho postavení kosmickém, v jeho počínání tvořivém, mravním i v historii.“⁴ Významné je, že Komenský si již v této etapě byl vědom problematického lidského působení ve vztahu k osudu veškerenstva. Člověk rušivě vyčnívá z kosmické harmonie. Původní bez-vadné Boží stvoření je pokaženo lidským prohřešením. Radim Palouš připomíná, že „to samo o sobě není nijak neobvyklý náhled, avšak je to

¹ Jedná se především o S.Součkovy tzv. „Leningradské nálezy“, G.H.Turnbullovy nálezy z Hartlibovy pozůstalosti a hlavně D.Číževského hallské nálezy. Pro více podrobností viz např. Červenka, J.: *One Hundred Years of the Views on Comenius Pansophia*, in *Consultationes de Consultatione*, Czechoslovak Academy of Science, Praha 1970, p.43.

² Vlivy na Komenského myšlení jsou dobře doloženy v nejedné studii J.Patočky. Viz např. Patočka, J.: *Základní filosofické myšlenky J. A. Komenského in Komeniologické studie I*, Oikoymenh, Praha 1997, p.258n; Patočka, J.: *Komenský a Cusanus in Komeniologické studie III*, Oikoymenh, Praha 2003, str.219n; Patočka, J.: *Komenský a Bacon in Komeniologické studie III*, Oikoymenh, Praha 2003, str.542; Patočka, J.: *Campanella a Komenský in Komeniologické studie III*, Oikoymenh, Praha 2003, str.584.

³ Jde o *Thesaurus linguae Bohemicae*, *Theatrum univesitatis rerum* a *Amphitheatrum universitatis rerum*.

⁴ Patočka, J.: *Filosofické základy Komenského pedagogiky in Komeniologické studie I*, Oikoymenh, Praha 1997, str.178, pozn. a.

nezbytný předstupeň toho, aby Komenský později toto pasivní konstatování obrátil v aktivní poslání, v napravování toho, co bylo pokázeno.⁵

Přechod od naučné, encyklopedické a formy *Theatra* k formě satiricko-beletristické *Labyrintu* byl zřejmě podnícen jak vnějšími, tak vnitřními faktory. Patočka má jistě pravdu, když vidí tento přechod jako „vnitřně logický“, neboť bez *Theatra* by nebylo *Labyrintu*, tj. bez pozorného nahlížení světa (se všemi jeho krásami i problémy) by nemohla nastat kritika světa (a později úsilí o nápravu světa a jeho problémů). Ovšem vnější okolnosti Komenského života zde sehráli též zásadní roli. Hrůzy Třicetileté války, které se Komenského osobně dotkly, veškeré pobělohorské drancování, pustošení, pronásledování a zabíjení orientují Komenského pozornost stále více k bídě světa spíše než k jeho kráse a harmonii.⁶ Svět už není jen pokázeným rájem, ale jeví se Komenskému jako spleť labyrint, není to bezpečné místo k žití, pravda se vytratila, člověk ubližuje člověku a nahlíží svět jaksi křivě – skrze brýle mámení. V tomto stádiu Komenský ještě nevidí nic, co by se dalo učinit pro nápravu zamotaného labyrintu, nejde mu o nápravu světa, ale o nápravu lidského zraku, a to skrze milost Boží zprostředkovanou Spasitelem: člověk-poutník dostává dobrá, nemámivá skla do svých brýlí, jimiž prohlíží pravou povahu věcí a nalézá cestu ven z labyrintu.

3. Rezignace jako východisko z labyrintu

Podobně vidí situaci Komenský i v *Hlubině bezpečnosti* (*Centrum securitatis*), dalším ze spisů, kterým vrcholí Komenského útěšné období. Svět, je přirovnán k velkému kolu, které se harmonicky otáčí, je-li správně vztaženo ke svému středu. Všechny „paprsky“ i „okřšle“ kola mají pouze jeden střed, na kterém jsou zavěšeny, a který leží mimo ně. Komenský ovšem vidí svět jakoby vysmeknutý ze své osy, z centra, který je důsledkem toho neuspořádaný, plný lidských „motanin“ a nebezpečí, původní jednota a harmonie je ztracena. Jediným bezpečným a pevným útočištěm je pro Komenského právě střed, centrum, jež spočívá v Bohu. Tam je třeba se navrátit, k němu se obracet. Duchovní drama lidského života se tak dle Komenského odehrává primárně ve vztahu k transcendentnu, k nekonečnému Bohu, který je původcem a středem všech věcí i člověka. Ovšem člověk se z tohoto středu vymanil, oddělil se od něj, chce být sám sobě středem („samosvojnost“) a směřovat k jednotě svou vlastní cestou („jinudost“), a právě zde vidí Komenský příčinu všeho zlého. Patočka vyvozuje, že takový záporný postoj k světu a lidské skutečnosti má ten důsledek, že Komenský „jakoby neviděl možnost člověka naplnit své poslání kladnou činností.“ Jinde Patočka dodává, že Komenský „dovede pochopit příčinu zla, ale nedovede ji v této době ještě léčit“ a uzavírá, že v tomto období převládá duch „rezignace“.⁷

Není sporu o tom, že slovo *rezignace* je naprosto namístě, neboť je to pojem, který Komenský sám v *Hlubině* předkládá, ovšem domnívám se, že je třeba jisté kvalifikace tohoto pojmu. Pozorné čtení *Hlubiny* ukazuje, že pro Komenského *rezignace* nepředstavuje ani v nejmenším cokoli negativního. Pojem „*resignare*“, který Komenský používá je kontrastován s pojmem „samosvojnost“, což je naopak pojem s velmi zápornou konotací. Komenský definuje *samosvojnost* jako stav lidského bytí, kdy si člověk „zošklivil Boží řád věcí“ a „sám svůj chce býti, sám svůj totiž rádce, svůj vůdce, sám svůj opatrovník, sám svůj pán, sumou sám svůj bůžek.“⁸ Zde vidí Komenský počátek všeho zlého a veškeré lidské „jinudosti“, tj. hledání smyslu a bezpečí tam, kde není, mimo pravý střed. *Rezignace* pak představuje pravý opak samosvojnosti. Komenský nepředkládá stručnou definici, ale v několika kapitolách (především IX., X. a XI.) vysvětluje, ilustruje, biblicky podkládá a dokonce vymýšlí vlastní podobenství, pomocí kterých se snaží vystihnout důležitost a blaženost *rezignace*. Velmi často je slovo *rezignace* užíváno coby synonymum k pojmům jako *odevzdání se*, *oddání se*, *spolehnutí se*, *důvěření se* či *puštění se na hlubinu Boží milosti* apod. Takový postoj vidí Komenský pro člověka jako velmi žádoucí, a to z několika důvodů: 1) *náramnou nedostatečností rozumu našeho*, 2) *náramnou naší vlastní nedbanlivostí*, 3) *náramnou mdlobou a síly nedostatečností*, 4) *náramnou naší nestálostí a nejistotou*.⁹ Rezignuje-li však člověk, tj. navrátí-li se do svého pravého centra, odevzdá-li se Bohu, plynou z toho mnohé „přepotěšené užítky“, které Komenský vypisuje v desáté kapitole; *rezignovaní*: 1) *pokoj mají s Bohem*, 2) *vyřati jsou z moci světa a živlů*, 3) *jsou dobromyslní vždycky v Bohu*, 4) *bezpečně se na motaniny světa dívají*, 5) *i když se na ně samé cokoli valí, nelekají se*, 6) *Trpí*

⁵ Palouš, R.: *Komenského Boží Svět*, Státní pedagogické nakladatelství Praha, 1992, str.9.

⁶ Pobělohorské důsledky brzy dostihly Komenského a jeho rodinu ve Fulneku, kde byl tehdy farářem. Jako duchovní bratrské církve musel opustit svou manželku se dvěma dětmi a skrývat se, přičemž jedno dítě se mělo teprve narodit. Několik let bylo město plněno Habsburskými vojsky, která kromě drancování, vyjídání a znásilňování sebou obvykle přinášela morové a jiné epidemie. Události tohoto období vyvrcholily roku 1623, který jistě sehrál zásadní roli v Komenského nahlížení na svět. Během jediného roku ztratil v podstatě vše: jeho vzácná knihovna byla veřejně spálena jezuiti na fulneckém náměstí, jeho sbor byl rozptýlen a modlitebna zbořena a jeho manželka i obě děti zemřely na mor.

⁷ Patočka, J.: *Filosofické základy Komenského pedagogiky* in *Komeniologické studie I*, Oikoymenh, Praha 1997, str.179. Viz též Patočka, J.: *Základní filosofické myšlenky J. A. Komenského* in *Komeniologické studie I* (Comeniological Studies, vol.I), Oikoymenh, Praha 1997, str.262.

⁸ Komenský, J.A.: *Hlubina bezpečnosti* (Centrum Securitatis), Praha 1927, p.36.

⁹ Komenský, J.A.: *Hlubina bezpečnosti* (Centrum Securitatis), Praha 1927, str.72-82.

*rádi a přitom Boha chválí, 7) diví se Boží ještě mírnosti a lidské netrpělivosti, 8) nepadají škodlivě, 9) umírají vesele.*¹⁰

Jakkoli se může současnému čtenáři jevit pojem *nadějné rezignovanosti* jako protimluv, z výše uvedených citací je zřejmé, že Komenský nechápe *rezignaci* jako cosi záporného, beznadějného a nežádoucího, ale právě naopak. Člověk nahlíží své marné snažení, přestává hledat a tápat tam, kde nic není a s nadějí se obrací k instanci, která dává jeho životu smysl, pokoj a bezpečí uprostřed všech útrap. V této souvislosti je třeba též připomenout Komenského (bratrské) eschatologické očekávání, které je patrné z mnoha Komenského spisů nejen tohoto období. V *Truchlivém* například Komenský vyjadřuje myšlenku, že současná soužení jsou znamením brzkého příchodu Krista a s ním konečného vítězství dobra a spravedlnosti.¹¹ Proto se u Komenského nikdy nejedná o rezignaci negativní, naprostou a tedy zoufalou, ale o rezignaci zcela konkrétní a specifické povahy, totiž o „rezignaci na světskost tak, jak se projevuje v danostech tehdejší doby“, jak to dobře vyjádřil R. Palouš. To znamená rezignaci na závislost na čemkoliv pozemském, nestálém a dočasném. Rozhodně se nejedná o nějakou bezvýhodnou skleslost. Jak v *Labyrintu*, tak v *Truchlivém*, tak i *Hlubině* Komenský sice vypisuje mnohé bídy světa, ale přece jen nabízí východisko: „nehodlá setrvávat v klamu, ale chce klam jako klam a mámení zjevit sobě i lidem. ... Poutník sice nemůže svět v jeho aktuální pokleslosti pozdvihnout, může však z něho vyjít, totiž vyjít z vnějšku světa do nitra,¹²“ člověk se může navrátit do středu, spolehnout na Boha a nalézt bezpečí.

Porozumění Komenského pojetí rezignace je klíčové pro porozumění jeho dalšího myslitelského vývoje. Když se ve druhé polovině dvacátých let Komenského myšlení posouvalo stále více k myšlenkám pansofickým a emendačním, nebyl to posun pryč od jeho pojetí *resignare*. Komenský se nikdy neodvrátil od plného odevzdávání se a spoléhání se na Boha, neboť byl až dokonce svého života naprosto přesvědčen o jeho prozřetelné moudrosti a dobrotě, jak je patrné např. z jeho pozdních spisů. Ovšem postoj radostného svěřením se, nadějného očekávání dějinného vyústění a vědomí smysluplnosti stvořené reality není v rozporu s jeho pozdějším nápravným úsilím. Komenského *resignare* nebylo nahrazeno či překonáno emendací, ale spíše komplementováno, rozvinuto. Jinými slovy antropologie naděje (*resignare*) položila základ antropologii činu (*emendare*), což je pochopitelné a vnitřně konzistentní, neboť pozitivní naděje obvykle vede k pozitivnímu činu. Beznaděj nevede k ničemu.

Literatura:

- Červenka, J.: One Hundred Years of the Views on Comenius Pansophia, in *Consultationes de Consultatione*, Czechoslovak Academy of Science, Praha 1970
Komenský, J.A.: *Hlubina bezpečnosti* (Centrum Securitatis), Praha 1927
Komenský J.A.: *Truchlivý I* in *Veškeré spisy Jana Amosa Komenského XV*, Brno 1910
Palouš, R.: *Komenského Boží Svět*, Státní pedagogické nakladatelství Praha, 1992
Patočka, J.: *Komeniologické studie I, II, III*, Oikoymenh, Praha 1997, 1998, 2003

¹⁰ Komenský, J.A.: *Hlubina bezpečnosti* (Centrum Securitatis), Praha 1927, str.82-90.

¹¹ Viz např. závěr první části *Truchlivého*, kde Komenský nechává Truchlivého „rozveselit se nad sliby Božími.“ Komenský J.A.: *Truchlivý I* in *Veškeré spisy Jana Amosa Komenského XV*, Brno 1910.

¹² Palouš, R.: *Komenského Boží Svět*, Státní pedagogické nakladatelství Praha, 1992, p.10.